

ז. לסיכום:

מכל הנ"ל נראה שהמבקש מותר לישא בת ישראל מכמה טעמים:

א. דעת הפוסקים שבמקום שלא דנים על האם אין לאסור הוולד מדין שתוקי ודינו כאסופי שמותר במקום שרוב כשרות אצלה.

ב. על סמך התעודה ייתכן שהיתה נשואה ולא רווקה ויש לו דין אסופי שמותר ולא דין שתוקי.

ג. גם אם היתה כתובת ידועה בצפת יתכן שהיתה בכפר ערבי סמוך לצפת וכולם כשרים אצלה להכשיר הולד.

ד. כיון שלא היתה כתובת ידועה אין כאן גזירה

של תרי רובי ולא מיקרי נבעלה בעיר.

ה. גם אם גרה בצפת, יש בצפת תרי רובי, ולדעת הטור והרבה ראשונים גם להרמב"ם אם יש תרי רובי מותר הוולד גם אם נבעלה בעיר.

ו. כיון שלא הוחזק בבירור לפנינו שיש בצפת קרוב או פסול מותר הוולד כדעת הבית שמואל, ובנידון דיון גם לקרובים לא חיישינן.

וראיתי בחלקת יעקב שדן בכגון דא בדיוק בדין שתוקי שלא נודע אביו וכתב להתיר על סמך הבית שמואל ודברי הנודע ביהודה, בפרט שמדובר בשעת הדחק, לאחר שהנ"ל השתדך ויש חשש שלא ישמע לנו ובמקום שיש חשש לתקלות כתב בשב שמעתתא שיש לדון להקל בענין מעלה עשו ביוחסין.

סימן סט.

תקנות נגד מותרות ויוקר שערים

בהם צורך, ועל מותרות שלא שערום אבותינו. מלבד החיסרון האישי שיש בחיי רווחה ורדיפה אחר מותרות, המונעים מהאדם את השלמות בלימוד תורה ועבודת ה', יש בנגע זה השלכות חברתיות חמורות. חיי רווחה יוצרים אוירה של קנאה, שנאה ותחרות, גורמים במישרין ובעקיפין להדרדרות כלכלית. ליוקר מחירים. לעוני ולמחסור. נצטוינו בתורה על החסד והצדקה. וחי אחיך עמך ואפס כי לא יהיה בך אכיון. ורמת החיים המביאה לידי עוני והתמוטטות כלכלית היא ההיפך הגמור. לפי שבה השורש למחסור, ליצירת מעמדות חברתיים ולמניעת צדקה וחסד.

א. איסור יוקר השערים.

יוקר השערים הוגדר החז"ל כגזל העניים. והגורם במתכוון לעליית שערים נקרא "רשע". על הפסוק בתהילים "שבר זרוע רשע ורע תדרוש רשעו כל תמצא" נאמר: "אמר ר' אלעזר: לא אמרו דוד המלך אלא כנגד מפקיעי שערים", לפי שבהמשך הפסוק

המצב הכלכלי במדינה מזכיר את הנאמר על תקופת חבלי המשיח: "היוקר יאמיר הגפן תיתן פריה והיין כיוקר" (סוטה מ"ז). ואין בן דוד בא עד שתכלה פרוטה מן הכיס. מדד המחירים עולה, כח הקניה הולך וקטן והפרוטה כלה מן הכיס. גורמי האינפלציה העיקריים אינם איתני הטבע, שהרי הארץ נותנת יכולה ועץ השדה נותן פריו, אלא החברה שאינה מכלכלת דרכיה במשפט. רמת החיים עולה מעל ומעבר לתפוקה, והרדיפה אחר מותרות ורווחים קלים הם הגורמים לעליות שערים. מדי פעם נשמעות אזהרות מפני שואה כלכלית. המומחים קוראים לריסון, לצנע, לעבודה ולמסחר הוגן, אולם למרות המצב הכלכלי הקשה נמשכת הרדיפה אחרי מותרות.

לצערנו, גם הציבור הדתי שצריך להיות אמן על התנהגות של עשיית משפט, אהבת חסד והצנע לכת, נסחף בחלקו אחר מותרות, ואינו מכלכל דבריו במשפט. שעות רבות ומשאבים שניתנו לאדם כדי לעבוד את בוראו – מתבזבזים על דברים שאין

במשנה ובגמרא במסכת בבא בתרא, ברמב"ם ושו"ע בהלכ' מכירה ובהל' מקח וממכר עוסקים בהלכות אלה. יש הלכות מפורשות עד כמה מותר לסוחר להרויח, ובמה. וכבר שנינו: "המשתכר אל ישתכר יותר על שתות" (ב"מ ל"ג:). יש מוצרים מוגנים מפני מתח רווחים גבוה ופער תווך, ויש תקנות מיוחדות הדואגות לציביות כלכלית. כדוגמא נזכיר את ההלכה בחושן משפט סימן רל"א: "חייבים בית דין להעמיד ממונים על השערים שלא ירויח כמה שירצה, שאין לו לאדם להרויח בדברים שיש בהם חיי נפש, כגון יינות, שמנים וסלתות, אלא השתנות". ההלכה מחלקת בנדון זה בין סיטונאי וקמעונאי. "במה דברים אמורים, במוכר סחורתו ביחד ולא בטורח, אבל החנווני המוכר סחורתו מעט מעט — שמין לו טרחו וכל יציאותיו והמותר עליהם שתות". ההלכה מחלקת בין סוגי המוצרים, יש מוצרים מוגנים ביותר והם המוצרים ההכרחיים שיש בהם חיי נפש, בהם יש תקנה שהסחורה צריכה להגיע ישר לצרכן כדי למנוע פער תווך. יש מוצרים חיוניים פחות, בהם מותר להרויח עד כפל. ואילו במוצרי מותרות יכול הסוחר לדרוש תמורת הסחורה כמה שירצה.

ג. הגבלת רמת המחירים והמותרות בהלכה.

למרות שרמת חיים גבוהה ורדיפה אחרי מותרות, נוגדת את ההלכה ויש בה השלכות אישיות וחברתיות חמורות, לא הגבילה התורה את רמת החיים בהוראות מפורשות והשאירה תחום זה לבחירתו הפרטית של האדם, במסגרת האפשרויות הרחבות שבעולם הנסיון. אחד הנסיונות הקשים הנתונים לבחירתו האישית של האדם היא צורת חייו מבחינה כלכלית. הצווי בא באופן כללי "קדושים תהיו" שפירושו פרושים תהיו. ופירשו חז"ל "קדש עצמך במותר לך". לקדש את החיים במסגרת האפשרויות המותרות. ואע"פ שלא מנעה התורה מן האדם ליהנות מן העולם הזה כיכולתו, עליו לכלכל דבריו במשפט ולחיות ברמה כלכלית שתעזור לו לעבודת ד' ולקיים חייו וחיי החברה. הדאגה לשמירה על רמת חיים מסודרת של הפרט ושל הכלל נאמרה בצווי מפורש "אפס כי לא יהיה בך אביון", ואעפ"כ אין בהלכה גדרים מפורשים בנדון והדבר מסור לאדם לבחירתו ולאפשרויותיו. אולם על אף שהצווי בענין זה הוא אישי ונתון לבחירתו של האדם, בתקופות שונות לא הסתפקו חכמים בדבר וקבעו תקנות

נאמר "יארב בסוכו לחטוף עני יחטף עני ברשתו". ופירש"י: "וכי הליסטים אורב לעני והלא אינו אורב אלא לעשיר, אלא אלו מפקיעי שערים המייקרים את השער שרוב דעתם על העניים" (מגילה כ"ז). הפקעת השערים פוגעת בעיקר בעניים שאין להם אמצעי קניה, ומה שאפשר לגזול מן העני היא אפשרות קיומו בכבוד. רשע זה של הפקעת שערים הוגדר בהלכה כהלואה בריבית. כלשון הרמב"ם: "כל המפקיע שערים או אוצר פירות הרי הוא כמלוה בריבית". מה שמקובל היום כשיטה מסחרית, לשמור על סחורה ולדאוג לשווק אותה כשהביקוש גדול מן ההיצע כדי לקבל מחיר יקר — הוגדר בהלכה כרשע הדומה להלוואה בריבית. דמיון זה בא ללמד לא רק על חומרת האיסור, אלא על מהותו. הריבית היא בדרך מסחר, אלמלא ציוותה התורה על איסור ריבית לא היה בעיסקה של הלואה בריבית משום גזל, שהרי העיסקה נעשית על דעת הלווה והמלווה. ויש גם סיבה סבירה להפיק רווחים מהלואת כספים, כתמורה על השימוש בהם. ואעפ"כ החמירה התורה באיסור ריבית כאחד האיסורים החמורים. וכל כך למה? לפי שצוותה התורה על גמילות חסד. "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך". יהודי מצווה לגמול חסד, לעמוד לימין אביון ולהחזיקו אם מטה ידו. ואילו המלוה בריבית — לא רק שאינו מקיים את צווי התורה לגמול חסד ולהחזיק במי שמתמוטט מבחינה כלכלית — עושה הוא את ההיפך הגמור. מנצל את ענותו של העני, את המצב שזקוק הוא להלוואה, כדי להתעשר ממחסורו ומלווה לו בריבית, וע"כ במקום להחזיקו ממוטט אותו יותר. וזה ההיפך הגמור מחיוב התורה. ואף המפקיע שערים או אוצר פירות הרי הוא כמלוה בריבית. במקום להשפיע ברכת ה', לשווק הסחורה בזול, דואג הוא להתעשר ע"י יצירת מחסור מדומה. ע"י ייקור השערים ממוטט הוא את העני ומנוע ממנו אפשרות קיום בכבוד בכח הקניה שבידו. אמנם המדובר בייקור שערים המתוכנן כגון אצירת פירות וכדומה, אבל גם ייקור שערים בעקיפין, או כל דבר הגורם להתדרדרות כלכלית כמוהו כהפקעת שערים.

ב. שמירה על רמת מחירים הוגנת ותקנות השיווק בהלכה.

חז"ל נזהרו וזהירו על שמירת רמת מחירים הוגנת, וקבעו גדרים ותקנות כדי שכרכת שמים לא תנוצל לעשירים בלבד ותחמוס את העניים. פריקים

רב, וגם אנשים שאין ביכולתם אינם מוותרים על הוצאה מרובה זו. מן הראוי היה לתקן תקנה בדבר כדי שלא לבייש את מי שאין לו. נזכיר כאן תקנה יפה של עיריית חיפה. בתקנה עירונית נקבע שמודעות אבל מתפרסמות בלוח מיוחד בגודל קטן ואחיד של שמינית גליון דפוס. לא מכבר נפטר אחד הרבנים החשובים בחיפה, ובני המשפחה שהם מעיר אחרת בקשו להדפיס מודעות גדולות יותר כיאה לכבוד אביהם וכמקובל בשאר ערי הארץ. כששמעו על התקנה ראו בכך פגיעה בכבוד אביהם ובקשו התערבותי לשכנע את חוגי העיריה לאפשר להדפיס מודעה בגודל שיש בו כבוד יותר. לאור דברי הגמ' השתכנעה המשפחה שאכן תקנה זו היא ברוח חז"ל כדי שלא לבייש את מי שאין לו ועשו כרבן גמליאל שנהג קלות בעצמו לטובת הכלל.

ד. יוקר שערים בהידור מצוה.

במסגרת זו נעסוק בשאלה הלכתית, אם יש מקום להגביל הוצאות מרובות ויוקר שערים בהידור מצוה. כדוגמא, במחירי אתרוגים ושאר מינים יש יוקר שערים מופרז, הנובע לא רק מהידורו של האתרוג. האם בכח תקנות אפשר להגביל את מחירי האתרוגים כדי למנוע יוקר שערים? או כיון שמצוה להדר אחר אתרוג נאה, אין לתקן תקנות ולהגביל לשלם מחיר מופרז על קניית אתרוגים.

בענין הוצאות על קיום מצוה, על האדם לעבוד את ה' יתברך בכל נפשו ובכל מאודו. ואעפ"כ קבעו לנו חז"ל "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש". במצות עשה חייב אדם לכלכל דבריו במשפט ואל לו לבזבז יותר מחומש נכסיו. ואם אין לו — אנוס הוא ופטור מן המצוה. וכך כותב הרמב"ם בסוף הל' ערכים וחרמים: "לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו. והעושה כן עובר על הכתוב, שהרי הוא אומר מכל אשר לו, ולא כל אשר לו. ואין זו חסידות אלא שטות שהרי הוא מאבד כל ממנו ויצטרך לבריות ואין מרחמים עליו. ובזה וכיוצא בזה אמרו חכמים "חסיד שוטה מכלל מבלי עולם", ואפילו בקרבנות שאדם חייב בהם — הרי התורה חסה על הממון ואמרה "כפי מסת ידו" ק"ו לרברים שלא נתחייב בהם אלא מחמת נדרו, שלא יהיה אלא כראוי לו שנאמר "איש כמתנת ידו כברכת ד' אלוקיך אשר נתן לך". עכ"ל. אולם השאלה היא כשיש לאדם האפשרות ומבזבז פחות מחומש מנכסיו, ומבחינה

קהילתיות כדי לעצור בעד הרדיפה אחר מותרות. ידועות לנו תקנות של קהילות שונות שקבעו גדרים ומנעו מהעם חיי עושר. לדוגמא, בקהילת מנטובה באיטליה תיקנו בתקנות הקהל תקנות ברורות כיצד לנהוג בשמחות משפחתיות, וכיצד להתנהג בהוצאות ההלבשה. בקהילת מודינה התקינו כשיכנס ילד לבר מצוה הרשות נתונה להיטיב לכל מי שיבוא לשמחה, בתנאי שהכיבודים יכללו תה, קפה או ביסקויט, ואסרו באיסור חמור לערוך סעודה. בתקופה יותר מאוחרת מצאנו בתקנות ועד ארבע הארצות שהגבילו את מספר המוזמנים לחופה שיהיו עשרים וחמישה איש בלבד, מלבד הרב, החזן, וקרובים שהם פסולי עדות מדאורייתא. בפרנקפורט היתה תקנה שלא ילבישו את בנותיהם כדרך בני מלכים, וכדו'. יש לציין שרוב התקנות הגבילו מסיבות משפחתיות שיש בהן כדי למשוך את הכלל ולהשפיע קנאה ותחרות. וכמעט לא מצאנו תקנות מפורשות המגבילות את אורח חייו הפרטי של האדם.

לאור תקנות אלה, מן הראוי היה גם בדורנו לתת את הדעת על הנעשה בשטח זה. מסיבות משפחתיות כגון חתונה, בר מצוה, ברית מילה וכדומה נערכות היום בפאר והדר תוך בזבז והפרזה. חלק גדול מהציבור שאינו בעל יכולת, נכנס לחובות כבדים ולפעמים אף מתמוטט מבחינה כלכלית כדי לקיים מסיבות אלה, ואינו מרשה לעצמו לשפר את המצב. בחוג חסידי גור השכיל לעשות האדמו"ר שליט"א שתיקן תקנות לבני עדתו והגביל את הוצאות החופה והשמחות. הדבר הוכיח עד כמה יש תועלת בדבר וטוב הוא לרבים.

דוגמא לתקנות מעין אלה מצאנו בגמ' במסכת מועד קטן: "בראשונה היו משקין בבית האבל העשירים בכלי זכוכית לבנה והעניים בכלי זכוכית צבועה, והיו העניים מתביישים. התקינו שיהיו הכל משקין בזכוכית צבועה, מפני כבודם של עניים. בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו עד שהיו מניחים אותו ובורחים, עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות בעצמו ויצא בבגדי פשתן וכל העם נהגו אחריו בבגדי פשתן" (מועד קטן כ"ז). גם בשטח זה של כבוד המת יש לצעירנו כיום מצב שהמת קשה לקרוביו, אעפ" שהוצאות הקבורה מובטחים היום בביטוח לאומי, יש מנהגים בעדות שונות המעמיסים הוצאות יתירות בתוך ה"שבעה". וראוי להתריע על מנהג נפסד. בבתי הקברות החלו לעטר מצבות בשיש מיוחד ובעיטורים שונים העולים כסף

אישית חייב הוא בהוצאה זו, אבל ע"י הידור יתר ותשלום מופרז מייקר הוא את השער, האם אפשר למנוע ממנו את הידור המצוה ע"י תקנת הקהל.

ה. תקנה למנוע ייקור שער בכבוד שבת.

המגן אברהם בסימן רמ"ב מהל' שבת מביא להלכה תשובה בשם הצמח צדק וז"ל: "אם הערלים מייקרים את מחירי הדגים נכון לתקן שלא יקנו דגים לשבת וראיה מהמשנה בכריתות" עכ"ל. המקור לדברי הצמח צדק, הם בדברי המשנה בכריתות בסוף פרק א'. המשנה דנה על מספר הקינים שצריכה יולדת שילדה מספר פעמים להביא למקדש כקרבן יולדת. ופוסקת המשנה שיולדת שילדה חמש לידות צריכה להביא חמישה קינים. וממשיכה המשנה "מעשה שעמדו קינין בירושלים בדינר זהב, נכנס רבן גמליאל לבית המדרש ואמר: "המעון הזה, לא אלץ בלילה עד שיהיו בדינרים", נכנס לבית דין ולמד: "אשה שילדה חמש לידות אינה מביאה אלא קרבן אחד, ועמדו הקינים ברבעתים". עקב הביקוש הרב שהצריך כל יולדת להביא מספר רב של קינים הפקיעו הסוחרים את השערים ותבעו דינר זהב לקן של בני יונה. עמד רבן גמליאל ופסק שלא להביא חמישה קינים. ע"י כך ירד הביקוש וירדו המחירים. לכאורה מפורש במשנה שרבן גמליאל תיקן תקנה לבטל מצוה משום יוקר השערים, וכך פירש רש"י שם: "אע"פ שהיקל בדברי תורה, עת לעשות לד' היא, שאלמלי הוא, לא ימצאו ויחדלו מלהביא אפילו אחד ויאכלו קודשים בטומאת הגוף". ממעשה זה למד הצמח צדק ק"ו, לתקן תקנה לאסור לקנות דגים לשבת, לפי שקניית דגים לשבת אינה חיוב גמור, אלא מנהג לכבוד שבת. אולם החת"ם סופר בהגהותיו על השו"ע וכן הפרי מגדים דוחים את ראיית המגן אברהם מדברי המשנה בכריתות, משום שתקנת רבן גמליאל היתה לא רק כדי להוזיל את השער אלא כדברי רש"י שם, שהיה חשש סביר שאם לא ימצאו קינים בזול, יאכלו קדשים בטומאת הגוף. חשש זה הביא את רבן גמליאל לתקן תקנה, ואין מכאן ראיה שאפשר לתקן תקנה לאסור כבוד שבת משום יוקר השער. מלבד זאת מחלק החת"ם סופר בין תקנת רבן גמליאל שהיתה היתר בלבד, שלא הצריך חמש קינים, לבין תקנה האוסרת לקנות דגים לשבת ומבטלת מן העשירים מצות עונג שבת. אולם למרות שהחת"ם סופר הסתייג מן הראיה במסכת כריתות, סיים להלכה בנידון: "מכל מקום נכון לתקן

ולשבר מלתעות מייקרי השער, אבל ללמוד מכאן למקום אחר צ"ע". ונראה מדבריו שרק בייקור דגים נכון לתקן תקנה לפי שקניית דגים לשבת אינה חיוב גמור. אבל בנידון דידן כקניית אתרוגים שמצוה להדר בה וכדומה — אין לתקן תקנה לאסור על העשירים לקיים מצוה בהידור, אע"פ שמייקרים בכך את השער לעניים.

ו. קושיות הערוך לנר ומחצית השקל על דברי המגן אברהם.

המחצית השקל הקשה על דברי המגן אברהם שהשווה דין הוצאות שבת לתקנת רבן גמליאל במסכת כריתות. הרי בהוצאות שבת מותר לאדם להוציא הוצאות גם למעלה מיכולתו, ומי שאין לו, עליו נאמר "בני לוו עלי ואני פורע" לפי שהוצאותיו של אדם קצובות לו מר"ה לר"ה חוץ מהוצאות שבת ויום טוב. וא"כ אין סיבה לתקן תקנה משום יוקר השערים לכבוד שבת. ואכן בבאר היטב הביא להלכה בשם ספר בית הלל שפסק שמותר לתקן תקנה כדברי הצמח צדק שלא יקנו דגים לשבת דווקא אם התייקרו הדגים יותר משליש. אבל עד שליש ממחירים, גם אם המחיר מופרז, אין לתקן תקנה למנוע העשירים מלקנות כיון שחייבים הם להדר במצוה עד שליש, אולם האליהו רבה וכן בתבואות שור פסקו להלכה שלא כדברי הבית הלל, ולדבריהם נכון לתקן תקנה שלא לקנות דגים לשבת גם אם לא נתייקרו הדגים עד שליש. ואע"פ שחייבים העשירים בהידור מצוה עד שליש, לצורך העניים אפשר להפקיע מהם חיוב זה. הרב בשו"ע הזכיר דברי המגן אברהם מבלי הסתייגות. ופירש שם בקונטרס אחרון, שענין הידור מצוה עד שליש אינו שייך לענין זה. שאם אין להשיג דגים חייבים גם ביותר משליש. ונראה לבאר לקמן מה מחלוקת האחרונים בנידון.

מלבד קושיית החת"ם סופר והמחצית השקל על דברי המגן אברהם, מוסיף להקשות בעל הערוך לנר על מסכת כריתות שתי קושיות נוספות. א. שדברי רש"י שהם המקור לסכרת הצמח צדק שרשב"ג התיר מצוה מן התורה מפני יוקר השער הם דעת יחיד. לדעת שאר הראשונים, הרמב"ם והראב"ד וכן התוס' בב"ב להלכה אשה יכולה להביא קן אחד גם אם ילדה חמש לידות. ומה שהצריכה חמש קינים הוא לכתחילה. ורשב"ג מעולם לא היה מתקן תקנה

גם כנגד ההלכה כדי להזיל השער, תיקן תקנה הלכה למעשה. עוד לפני שנכנס והורה בבית הדין אמר בבית המדרש המעון הזה לא אלן הלילה עד שיעמדו קנין בדינר, מתוך ידיעה ברורה שהשער ירד. רבן גמליאל רק פרסם הוראה להערים על הסוחרים ובכך הזיל את השער, ואין ממעשה זה כל ראייה שאפשר לאסור ולתקן תקנות מפורשות למנוע הידור מצוה.

אולם נראה ששאלה זה שהעמיד הערוך לנר שמעשה זה של רבן גמליאל לא היה אלא הערמה כדי להזיל השער, תלוי במחלוקת ראשונים, ומקורה בביאור דברי הגמ' בסוכה ובפסחים שיש בהם מעשה דומה שעשה שמואל כדוגמת רבן גמליאל כדי להזיל מחירים.

ז. תקנות נוספות בחז"ל שנעשו כדי להוריד את השער.

הגמ' בסוכה דנה במחלוקת התנאים כמה הדסים צריכים במצות ארבעת המינים. ר' ישמעאל אומר שלושה הדסים, שניים קטומים ואחד שאינו קטום. ר' טרפון אומר שלושה קטומים. ור"ע אומר הדס אחד וערבה אחת. ואומרת הגמרא ששמואל פוסק כר' טרפון, והראיה שפעם ייקרו הסוחרים את מחירי ההדסים המובחרים, אמר שמואל לסוחרים שאם לא יזילו את השער יכריזו ברבים שהלכה כר' טרפון שמספיק שלושה הדסים קטומים. אומרת הגמ' אם שמואל מיקל היה יכול לאמר להם שיכריזו הלכה כר"ע שמספיק אפי' אחד. ומכאן שפסק כר"ט ולכן אמר להם שיכריזו שהלכה כר"ט. ומשיבה הגמ' שאין מכאן ראייה, משום שבדברי ר"ט יש איום יותר גדול לפי שיותר קל להשיג שלושה קטומים וכדעת ר' טרפון מאחד שאינו קטום כדעת ר"ע. התוס' במקום שואלים מה קושית הגמ' ששמואל יכריז כר"ע הרי פוסק הוא כר"ט ואין יכריז כנגד ההלכה. ומפרשים שהדיון בגמ' היה להוכיח ממעשה זה ששמואל הכריז כר"ט לפי שפסק כר"ט, ולא רק שאיים על התגרים איום שאינו להלכה, שאם היה רוצה רק לאיים כהערמה לצורך הורדת השער היה מכריז כר"ע. ומשיבה ע"כ הגמ' שאין ראייה ששמואל פוסק כר"ט. ויתכן שמה שהכריז הוא אינו להלכה, אלא איום כהערמה להורדת השער. ומה שלא הכריז כר"ע לפי שהאיום יותר גדול כר"ט כמסקנת הגמ'. ונראה ששמואל למד דין זה שמותר להכריז דבר

ח. מחלוקת הראשונים אם מותר להכריז הכרזה שאינה נכונה כדי להזיל שער.

התוס' והר"ן במסכת סוכה שואלים ממעשה דומה של שמואל שהוזכר במסכת פסחים. הגמ' דנה אם קדירות שהשתמשו בהם קודם הפסח בחמץ אם אסורים לאחר הפסח משום בליעת החמץ. רב סובר שהקדירות אסורות. ומביאה הגמ' ראייה ששמואל מתיר את הקדירות ממעשה שהיה, ששמואל פנה אל הסוחרים בערב פסח ואמר להם שאם לא יזילו הקדירות יכריזו להלכה שמותר להשתמש בקדירות לאחר הפסח. מאיום זה הוכיחה הגמ' ששמואל סובר שהקדירות מותרים אחר הפסח, שאם לא כן כיצד איים שיכריזו דבר הנוגד את ההלכה. ושואלת הגמ', אם סובר שמואל שהקדירות מותרים, מדוע רק איים ולא הכריז על כך מלכתחילה. ומשיבה הגמ' שהדבר היה במקומו של רב ולא רצה לפסוק כנגדו במקומו, לכן רק איים על התגרים. ולכאורה סוגיית הגמ' בפסחים הסוברת למסקנא ששמואל איים רק משום שכך הלכה שהקדירות מותרים בפסח, סותרת מסקנת הגמ' בסוכה ששמואל איים על התגרים שיפסוק כר"ט אע"פ שלא סבר להלכה כר"ט, ועשה זה כהערמה לצורך הורדת השער. התוס' בסוכה מוסיפים להקשות מדוע הגמ' לא שאלה על שמואל שאם פסק כר"ט מדוע רק איים ולא הכריז על כך מלכתחילה, כפי ששאלה הגמ' בפסחים, ותירצה שהיה זה מקומו של רב. ותירצו בתוס' שם, ששמואל לא רצה לכתחילה להכריז כר"ט, גם אם סבר כמותו, משום שלכל הדעות יש בשלושה הדסים קטומים משום הידור מצוה. התוס' מתרצים שבסוכה יש בענין הדור מצוה ועל כן מסקנת הגמ' ששמואל גם אם לא סבר כר"ט, איים על התגרים שיעשה שלא כהלכה לצורך תרגיל שיוזילו השער. אולם בפסחים שאין שם ענין של מצוה, רק הקלה לעניים ששיגו קדירות בזול, לא מסתבר ששמואל איים כהערמה ויכריז שלא כהלכה.

מדברי התוס' והר"ן נוכל ללמוד כמה כללים להלכה בנושא זה. א. מותר להכריז הכרזה גם אם אינה תואמת את ההלכה לצורך הורדת שער, בתנאי שיהיה זה לצורך מצוה, כדוגמת שמואל בסוכה ורבן

מן העשירים. לכל היותר מותר לאיים על התגרים כשיודעים שאיום זה יפעל ואין בכך משום גניבת דעת. אולם לשיטת הרשב"א והר"ן, במעשה רבן גמליאל לא היה איום שלא כהלכה, שהרי נאסר הדבר משום גניבת דעת. רבן גמליאל הכריז שאשה יכולה להביא קן אחד משום שכך הלכה. ואע"פ שלכתחילה נכון שתביא חמש קנין, וא"כ אין לתקן תקנה להוזיל השער שלא להלכה, אבל כשהמדובר בכבוד שבת, וקנית דגים אינה חיוב אלא מנהג, אפשר לתקן תקנה להוזיל השער. אולם כל זה אמור בדגים כדברי החת"ם סופר שאין בהם חיוב, אבל האתרוגים שמצוה מן התורה להדר באתרוג יקר — אין לתקן תקנה כנגד ההלכה, גם אם המטרה להוזיל את השער.

ונראה שהדברים אמורים כשהתגרים מייקרים את מחיר האתרוגים על פי ההיצע והביקוש. בזה אין בכח תקנה למנוע מהעשירים לבטל מצות ההידור מן התורה, אבל אם הקונה עצמו משלם מחיר יקר וגורם ליוקר שערים — אין בכך הידור מצוה, משום שהידור זה גורם תקלה לעניים. וכך כותב המגן אברהם בהלכות סוכה סימן תרנ"ו בשם המבי"ט שמותר לקנות אתרוג ביוקר רב, רק כשהמחיר אינו מייקר את האחרים, אבל אם על ידו יתייקרו האחרים אסור לו להדר. ואמנם מצאנו בגמ' שרבן גמליאל קנה אתרוג באלף זוז, וברור שמותר לשלם כל מחיר בעד אתרוג. אבל כל זה שאכן האתרוג שווה את מחירו. אבל אם תשלום זה נעשה מבלי סיבה ובכך מייקר את השער — מזיק הוא את האחרים בהידורו. וה"ה בדגים פסקו האחרונים שנכון לתקן תקנה, רק כשהמוכרים מייקרים את השער מבלי סיבה. אבל, אם הדגים נדירים ושווים ביוקר — אין לתקן תקנה. ומעשה האמור בטור על חסיד שקנה דג לערב יום הכפורים מחיר יקר יוכיח.

עכ"פ הדיון בהלכה, רק אם יש לתקן תקנה להוזיל השער במקום שחייבים מן התורה בהידור, אבל בעריכת שמחות אע"פ שיש בסעודה משום מצוה — המצוה היא בשמחה ולא בהוצאות המיותרות. ונכון שגדולי הדור יתנו דעתם לתקן תקנות כדוגמת תקנות הקהילות.

גמליאל בכריתות. ב. אם אין בדבר צורך מצוה יש לתקן תקנות ולהכריז הכרזות רק כהלכה, ואין לוותר על הלכה לצורך הוזלת שער. אם יש בדבר הידור מצוה, אין להכריז היתר אלא אם כן היה יוקר שערים מופרז.

הרמב"ן והרשב"א חולקים בזה על שיטת התוס'. לדעתם בשני המקרים בסוכה ובפסחים שמואל איים על התגרים רק במסגרת ההלכה, ולא יתכן ששמואל יכריז הכרזה שאינה תואמת את ההלכה, גם אם יש בה כוונה טובה להוזיל את השער, משום שיש בכך גניבת דעת וחשש שמא ילמדו מהכרזה זו הלכה לדורות. ומה ששאלה הגמ' בסוכה ששמואל יכריז כר"ע. משום ששמואל אכן פוסק כר"ע, שמספיק רק הדס אחד, ומה שלא הכריז על כך משום שלכתחילה מצוה להדר בשלושה הדסים.

ויש להקשות על שיטת הרשב"א והרמב"ן הסוברים שאין להכריז הכרזה הנוגדת להלכה כדי להוזיל השער, אפי' כהערמה לצורך איום על הסוחרים, הרי משנה מפורשת היא במסכת כריתות שרבן גמליאל נכנס לבית הדין והכריז שאשה יולדת תביא קן אחד. וכפי דברי רש"י שם עשה זאת משום עת לעשות לה'. וראיתי שהקשה כן בכפות תמרים על מסכת סוכה. ונראה שהרמב"ן והרשב"א חלקו על התוס' בהסבר מעשה דרבן גמליאל במסכת סוכה, כפי שני ההנחות של הערוך לנר בסוכה, שאכן רבן גמליאל לא הכריז כנגד ההלכה כסברת רש"י, אלא כשיטת הראב"ד הרמב"ם והתוס' בב"ב, שבדיעבד אשה שילדה חמש לידות יכולה להביא קן אחד. זאת ועוד, רבן גמליאל ידע שההערמה והאיום יפעלו מיד כפי שהכריז העבודה לא אלין עד שיעמדו הקנין בדינרים.

לפי"ז יש לבאר שמחלוקת האחרונים בדין הצמח צדק אם נכון לתקן תקנה שלא לקנות דגים לשבת כדי להוזיל השער, על פי הראיה מהמשנה בכריתות, תלויה במחלוקת הראשונים בהסבר המשנה בכריתות. לשיטת התוס' והר"ן, היה בדברי רבן גמליאל תרגיל בלבד ומעולם לא פסק שלא להלכה. וא"כ אין ללמוד מכאן לתקן תקנה שלא לקנות דגים ולבטל מצות כבוד שבת